

Lluís Duch
Abadia de Montserrat

En aquesta exposició, hom intenta una aproximació al concepte tradició, el qual resulta irrenunciable per a l'estudi de qualsevol tema antropològic, malgrat que, molt sovint, ha estat malmès per tota mena de fonamentalismes i tradicionalismes. Després, s'examina la "descentralització" que s'ha esdevingut en la societat moderna. Finalment, s'estudien els processos de fonamentització, els quals, sempre i arreu, es caracteritzen per un "mal ús de la tradició".

This exposition seeks to clarify the concept of tradition, essential for the study of any anthropological question despite its frequent misuse by a wide variety of fundamentalisms and traditionalisms. Then it addresses the "descentralization" of modern society. Finally, it examines the processes of "fundamentalization", which are always and everywhere characterized by an abuse of tradition.

Introducció

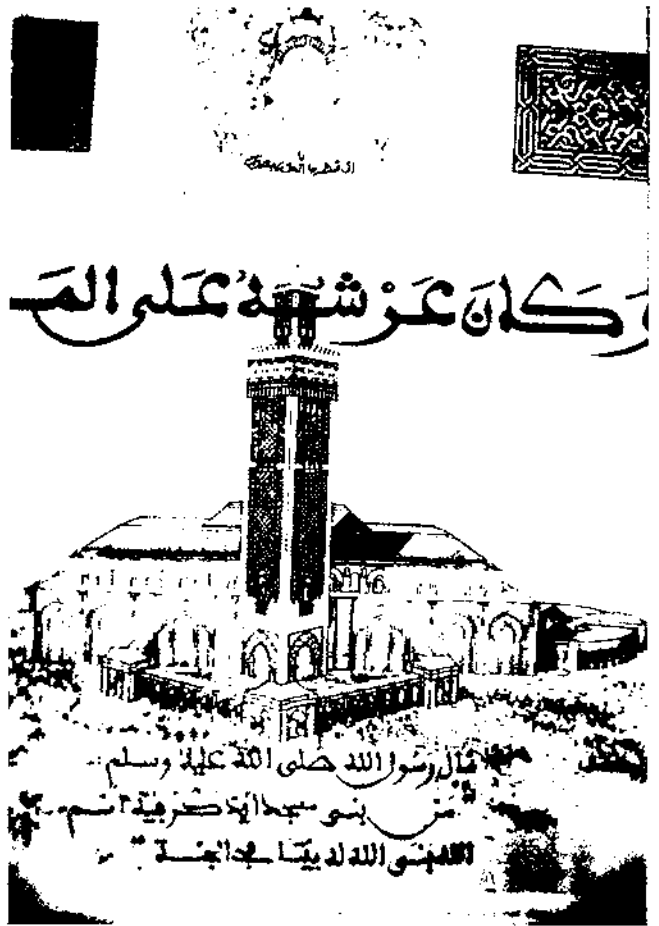
«Tot fonamentalisme és, en la seva intenció, una resposta radical a una inseguretat existencial sentida com a amenaçadora.» Al nostre entendre, aquesta afirmació d'Arnold Künzli posa clarament en relleu allò que, en darrer terme, dóna la seva veritable consistència als processos de fonamentització en els diversos àmbits de la convivència humana. No en va és als moments de crisi global de la societat quan, «mitjançant un acte arbitrari subjectiu, hom objectiva quelcom de discrecional com si fos absolut.»

Amb intensitats variables, totes les èpoques i tots els sistemes polítics, religiosos, culturals i científics han experimentat la presència inquietant de factors d'immobilització, a fi d'atènyer una situació estable i sense conflictes al marge de la contingència, de les ambigüitats històriques, perquè la propensió a cercar «fonaments i comportament absoluts», alleugerits de les servituds històriques, constitueix una mena de constant psicobiològica en l'ésser humà; constant psicobiològica que, per regla general, s'afirma i es consolida amb l'inevitable envelliment de les persones i de les institucions.

En aquests últims anys i a causa de les seves activitats més que sospitoses en la política, la religió, l'economia i la cultura, el fonamentalisme ha estat analitzat des de perspectives molt diverses i amb uns utilatges intel·lectuals molt diferenciats. Al marge de les premisses i dels prejudicis de cada investigador en concret, totes les aproximacions als processos de fonamentització poden ser enriquidores, ja que la fonamentització es manifesta per mitjà de tot un conjunt de conductes, simbologies i activitats que, com la resta de les produccions de l'ésser humà, és polifacètic i, per això mateix, susceptible de ser avaluat de maneres molt diverses i, fins i tot, encontrades. A més, s'hauria de tenir molt en compte que els processos de fonamentització no se cenyeixen a uns àmbits determinats de l'existència humana com, per exemple, la religió o la política, sinó que, de fet, irrompen en totes les parcel·les de l'activitat teòrica i pràctica de l'ésser humà.

En la nostra exposició, molt esquemàticament, intentarem d'endinsar-nos en els mecanismes de

Cartell de la recentment inaugurada mesquita de Hassan II.

la fonamentalització a partir de la *tradició*. Com sovint s'ha posat en relleu, aquest concepte posseeix una ambigüitat pregona, la qual, en moltes ocasions, l'ha convertit en un artefacte altament perillós. De fet, a casa nostra, s'ha emprat la tradició per establir i justificar els comportaments i les accions més reprovables i indignes. Malgrat els inconvenients i les ambigüitats que es poden detectar en el seu ús, no s'hauria d'oblidar que, sempre i arreu, la tradició constitueix un factor imprescindible per al pensament i per a les activitats de l'home, sigui quin sigui l'àmbit de referència que, en cada moment, es consideri. La persona mai no deixa de ser un ens tradicional, perquè, ho desitgi o no, sempre ve d'algun «lloc» i s'encamina vers algun altre «lloc»; en definitiva: sempre es troba «predeterminat» i «dirigit», positivament i negativament, pels seus avantpassats.

El concepte de tradició

Qualsevol forma de tradició (lingüística, política, religiosa, gastronòmica, estètica, jurídica, etc.) comporta una forma o altra de *conservació*. Fins i tot en els canvis històrics i culturals, per més radicals i sobtats que vulguin ser, mai no deixa de donar-se el manteniment d'alguna cosa, que ve a ser una mena de *continuum* que enllaça, en el present, l'abans i el després. No hi ha cap mena de dubte que tant la protologia (tradició) com l'escatologia (utopia) són imprescindibles per a la bona salut física, psíquica i espiritual de l'ésser humà i dels grups humans. Des de la perspectiva de l'arqueologia, V. Gordon Childe ha subratllat el fet que sense l'«equipament espiritual» que aporta la tradició no és pas possible la supervivència de l'espècie humana; sense la seva col·laboració positiva, les societats humanes, inexorablement, tendeixen vers la desintegració, perquè, prèviament, els individus s'han desentès de les urgències de la vida quotidiana.

És un fet prou conegut que la *memòria*, tant en relació amb l'acció de *retenir* com en relació amb el fet de *recordar*, constitueix, sempre i arreu, una referència directa a la tradició. «Fer memòria» no és cap altra cosa que la vivificació, en les con-

dicions del moment present del subjecte que recorda, d'una selecció ben precisa que hom fa del flux de la tradició. Com ho han subratllat Berger i Luckmann, la consciència tan sols és capaç de retenir una franja molt petita del conjunt de les experiències humanes. Cal, doncs, que les nombroses experiències, dades, expectatives, conclusions i reaccions del passat (ja sigui del tot cultural i/o del subjecte concret) se sedimentin i quallin en la memòria com a entitats que es poden reconèixer, recordar i emprar. D'una manera emfàtica, Vallière afirma que, en tots els àmbits culturals, «recorda!» és el primer manament de la tradició.

Des d'antic, hi ha plena consciència que el primer «mecanisme» que, alhora, crea la tradició i és creat per ella és el *llenguatge*. En efecte, el llenguatge és «el dipòsit d'una gran quantitat de sedimentacions col·lectives, que poden ser adquirides monotèticament, és a dir, com a totalitats coherents i sense necessitat d'haver-ne de reconstruir el procés de formació original.» Tota referència a la capacitat parlant de l'ésser humà conté una al·lusió més o menys directa a la tradició, perquè, com ja ho hem assenyalat abans, el llenguatge és, al mateix temps, premissa i producte de la tradició. Parlar significa relacionar-se, positivament o negativament, amb un corrent molt heterogeni d'idees, representacions, anhels, simbolismes, sistemes de relació i d'intercanvi

El fonamentalisme no està tan sols present en l'àmbit religiós, sinó que pot donar-se en altres àmbits i situacions socials com el culte «cargo» a Oceania.

d'imatges celestials i infernals, etc., que ens ve del passat. Amb el seu ajut, l'home concret i també els grups humans poden obrir-se pas, en el present, vers el futur.

D'aquestes brevíssimes consideracions precedents deduïm que, en un sentit ampli, el terme *tradicció* assenyala el caràcter extensiu del passat. No s'hauria d'oblidar que les variades i, sovint, enconrades formes que adopta la tradició són l'única possibilitat de què disposa l'ésser humà, per tal que el passat com a tal continuï existint en l'entrellat vital de cada present. Quan s'al·ludeix a l'autèntica tradició, és a dir, quan, d'entrada, s'exclou qualsevol tipus de *tradicionalisme* com a forma de la tradició, aleshores la *recreació* n'esdevé un moment intrínsec i absolutament necessari. En efecte, la tradició genuïna no pot limitar-se ni a la fixació malaltissa dels artefactes tradicionals (totes les lletres maten!) ni tampoc a la transmissió «material», «arqueològitzant» d'unes determinades adquisicions culturals, religioses o polítiques, fetes amb anterioritat, sinó que, en el transcurs de la història, cal integrar creadorament allò que prové del passat en el teixit de l'existència actual; una existència actual que mai no és ni idèntica ni completament diferent del punt de partida inicial. Contra els corrents de tipus més o menys funcionalista i utilitarista, d'una banda, i també contra les posicions reaccionàries i obtuses, de l'altra, som del parer que la tradició no ha de limitar el seu camp de competència ni a la simple «pedagogia» ni a la mera «ideologia», sinó que posseeix unes veritables dimensions ontològiques: *fa existir de nou* (en les condicions de tota mena de *hic et nunc*) allò que ja ha estat.

S'ha subratllat el fet que una de les funcions més importants que aconsegueix la tradició consisteix a unir i a integrar els elements que l'experiència quotidiana tendeix a separar i, fins i tot, a marginar com a irrellevants. Aleshores, allò que és antic apareix harmònicament unit amb

allò que és nou, allò que posseeix un to erudit es mescla amb els registres populars, els aspectes del món urbà coexisteixen amb els que provenen dels universos camperols, allò que es troba investit de noblesa i de dignitat no exclou l'imaginari popular. A causa d'aquest treball de llimar diferències, la tradició exerceix en les cultures humanes una notable labor de mitjanceria i de cimentació, ja que és capaç d'intervenir eficaçment en molts tipus de conflictes entre interessos, perspectives i opinions contraposats en el temps (i, àdhuc, en l'espai), i col·laborar d'aquesta manera a la creació d'això que anomenem el *temps present*, el qual, sempre i arreu, és (o hauria de ser) una transacció harmoniosa, creadora i pacífica entre l'herència del passat i les inevitables exigències i novetats de cada moment present.

En aquesta exposició no podem pas considerar tots els contextos vitals en els quals la tradició manifesta la seva empremta; contextos vitals que, pràcticament, afloren en tot allò que pensa, fa i sent l'ésser humà, individualment i col·lectivament. De tota manera sí que voldríem deixar clar que, etimològicament, el mot «tradicció» prové de dos verbs llatins (*tradere* i *transmittere*), els quals li atorguen uns matisos semàntics molt diferenciats que, d'acord amb la nostra opinió, resulten molt instructius. *Tradere* es refereix, d'una manera molt objectivada, a «quelcom que es dona», a un artefacte, en definitiva, que canvia de propietari a causa d'un contracte, d'un acord matrimonial, d'una venda, d'un regal, d'un testament, etc. *Transmittere*, en canvi, fa referència a l'acte mateix d'una transmissió, l'acció conscient, deliberada, del subjecte que la porta a terme, la seva implicació subjectiva en el fet que alguna cosa material o espiritual canviï de mans. Això posa en relleu que tota tradició consta d'una base material (coneixement, costum, ritual, convencionalisme social, normativa jurídica, etc.) que, en el transcurs dels temps i, sovint també, dels espais, es traspasa, fa un trajecte des d'un abans fins a un ara, mantenint-se més o menys immutable malgrat les inevitables contingències històriques. Perquè hi hagi autèntica tradició, a més d'aquests elements objectius i «materials», cal que es doni el mateix acte humà de la trans-

missió, és a dir, l'acció d'un subjecte humà que pensa, actua i sent, perquè, reflexivament, percep la diferència quantitativa i, sobretot, qualitativa entre l'*abans* i l'*ara*. Justament la no percepció d'aquesta diferència dóna lloc a les fonamentacions, al *semper idem*, a l'oblit que l'ésser humà és *història*, encara que hom mantingui l'opinió que no és merament reduïble a la història. A partir d'aquests dos aspectes que, obligatòriament, adopta l'autèntica transmissió, podem concloure que la tradició és una acció comunicativa, amb el concurs de la qual els individus i els grups humans integren alguns fragments de la dotació cultural dels avantpassats en el seu present, a fi de fer «vivable» el present i llegar-los a la posteritat. La presència del *passat* en el *present* implica que la vera tradició és, aquí i ara, una *recreació*, una utilització de les capacitats retrospectives i de les capacitats anticipatives de què estan dotats l'ésser humà i les comunitats humanes, a fi d'arrelar-se significativament en el present.

Perquè la tradició és més aviat un afer del *present* que no pas del *passat*, hom pot afirmar amb tota justesa que, incessantment, la tradició canvia, s'enriqueix, selecciona diversament, censura determinats fragments del llegat del passat. Hi ha mutació de la tradició fins i tot quan un suposat pensament amb «regulació ortodoxa» (Deconchy) afirma que la veritat és, fonamentalment, «ahistòrica», closa en i per ella mateixa des dels mateixos «orígens». Segons Jürgen Habermas, la llibertat que cal mostrar en les relacions amb la pròpia tradició s'origina en allò que ell denomina la *reflexió permanent*, que consisteix, bàsicament, en la constant recerca de *critèris* per orientar-se pels viaranyes de l'existència humana, tot adaptant el llegat que ens ve del passat a les urgències i als interrogants que sorgeixen en el moment present.

Per regla general, hom acostuma a assenyalar que, en les societats humanes, la tradició es fonamenta en dues bases: 1) la mortalitat de l'ésser humà; 2) el conjunt de tasques i de missions que ha de portar a terme cada generació. Almenys teòricament, la tradició evita que els individus i els grups humans hagin de repetir «des del co-

mençament» el plantejament de les qüestions relacionades amb els desafiaments, sovint nous i sorprenents, de la vida quotidiana. En aquest sentit, la tradició organitza, en la diacronia, unes línies de significació mitjançant un procés de jerarquització interna de les innumbrables dades que la cultura i la història ens posen a l'abast de la mà. En un mot: l'autèntica tradició, és a dir, la *tradició com a recreació*, posa de manifest que la justificació de la diacronia humana tan sols pot tenir lloc en la sincronia, perquè l'*hic et nunc* és el criteri decisiu que permet establir la justesa i la veracitat dels desplegaments històrics, culturals, religiosos i socials de la humanitat. Però, al mateix temps, s'evidencia el fet que la sincronia com a *tabula rasa*, és a dir, com a *acte enginyós*, per parlar com José Antonio Marina, és una fal·làcia.

L'actual «destradicionalització» de la societat

Des de punts de vista molt diversos, s'ha posat en relleu que la crisi global del moment present afecta d'una manera molt directa tot allò que té res a veure amb les *transmissions*, és a dir, amb la tradició. D'una manera unànime, hom ha subratllat el fet que la tradició constituïa la forma estructuradora de les societats pre-modernes, les quals ignoren allò que Marcel Gauchet ha denominat l'«imperatiu del canvi» com a factor determinant de la modernitat. En les societats pre-modernes, segons una expressió de Georges Balandier, la tradició era «generadora de continuïtat», perquè «imposa una conformitat que resulta d'un codi de sentit, la qual cosa significa que estableix els valors que regeixen els comportaments individuals i col·lectius, transmesos de generació en generació.» En la modernitat, les tradicions sacres i religioses són les que han sofert els embats més anorreadors. D'aquesta manera s'ha trencat el vincle entre els orígens de tot allò que existeix, la seva configuració actual en l'espai i en el temps i el seu destí final. En la *Teogonia*, Hesíode afirma que les Muses, les filles de Zeus, «m'han inspirat amb una veu divina, perquè expliqui com són les coses que existeixen i com eren les coses d'abans» (línies 31-32). Pietro

La tradició com a recreació
pot comportar
immobilismes i manca de
reflexió i obertura.

d'unes formes de vida marcades i regulades profundament per la tradició, de tal manera que, en la societat actual, s'ha introduït un nou tipus de relacions que tenen molt poc a veure amb les d'abans de 1945. Niklas Luhmann ha analitzat amb competència la societat moderna com a procés de *complexificació incessant*. La «reducció de la complexitat», per emprar una expressió d'aquest autor, és la *conditio sine qua non* per trobar *sentit* i *orientació* enmig de l'augment incessant de la complexitat i l'opacitat dels sistemes i dels subsistemes socials. En una situació d'aquesta mena, molt naturalment, els «reduccionismes» poden prendre –i, de fet, prenen– les més diverses formes de fonamentalització.

Fonamentalisme i tradició

D'una manera molt genèrica, però no necessàriament inexacta, pot afirmar-se que tot fonamentalisme consisteix en una determinada manera de comprendre i d'emprar la tradició. Dient-ho breument: tot fonamentalisme consisteix en un *mal ús de la tradició*. Aquest «mal ús de la tradició» posseeix, de fet, motivacions molt diverses: des de l'angoixa vital dels qui es troben completament *desorientats* al bell mig d'un món hostil i cerquen, aleshores, normes i líders infal·libles, que no es trobin sotmesos a la precarietat dels processos hermenèutics, fins als qui empren el recurs a la tradició, sovint en forma de tradicions «inventades» *ad hoc*, per mantenir i promoure els seus «interessos», sovint inconfessables. En les arrels més profundes de la fonamentalització hi ha una referència esbiaixada al fet que, inevitablement, l'home i els grups humans són magnituds *culturals*. Aquesta referència, però, no dóna lloc a la creativitat i la innovació, sinó que, per contra, és la causa de profunds desajustaments de tota mena. La tradició com a producte que és d'una cultura determinada, comparteix amb ella la seva precarietat: mai cap producte cultural no arriba a ser definitiu, perquè, irremeiablement, és l'objecte del treball envellidor i envilidor del temps. En el fons, la tradició com a expressió cultural participa d'allò que és més típicament humà: *l'ambigüitat*.

Barcellona, per la seva banda, ha escrit que, «en l'actualitat, el problema que hom ha eliminat és el dels orígens, la tradició, els vincles comunitaris, dels quals venim [...] Allò que és modern es troba impulsat per la voluntat d'alliberar-se de tot vincle i de reorganitzar el món d'acord amb el nou *principi de la plena disponibilitat de l'origen*».

No entrarem pas aquí en la discussió iniciada per Max Weber sobre si el camí propi de la cultura occidental, a causa de la valoració de la història que caracteritza el cristianisme, ha estat el d'una progressiva i incessant «destradicionalització». El punt d'arribada d'aquest procés consistiria en la total desvinculació entre tradició i modernitat. No tenim cap mena de dubte que aquesta problemàtica també pot abordar-se a partir de l'esmassament que, de manera creixent, sofreixen les *canonicitats* en els temps moderns, ja que el *cànon* (ja sigui estètic, jurídic, cultural, religiós, etc.), sempre i arreu s'ha trobat fortament vinculat amb la tradició.

És un fet prou evident que, a partir dels anys posteriors a la finalització de la Segona Guerra Mundial, s'ha introduït un canvi molt profund en les estructures de la societat occidental. Per exemple, la dissolució gairebé total del sector camperol i artesanal ha provocat la desaparició

El «mal ús de la tradició» comporta un fet de conseqüències fatals per al conjunt de la societat: impossibilita totalment la irrupció de *ruptures instauradores*, les quals, segons Michel de Certeau, són les que habiliten els individus i els grups socials per afrontar amb un cert èxit le reptes de cada moment present. El fet d'observar que els canvis, d'una banda, s'esdevenen al bell mig de la continuïtat i que, de l'altra, mai no són uns «començaments absoluts constitueix una dada antropològica molt significativa. L'ésser humà viu plenament en la mesura en què experimenta la continuïtat en el canvi. Els fonamentalismes no poden admetre aquesta disposició *dinàmica* de l'ésser humà, perquè el conjunt de la història humana no és sinó *caiguda* (la famosa *Verfallstheorie* de la historiografia germànica). La tradició, aleshores, i en contra del concepte que n'hem ofert anteriorment, no és cap altra cosa que l'intent de transposar l'«edat auroral», sovint sota el guiatge d'un líder infal·lible (el famós *Führerprinzip*), en el moment present. Aquesta comprensió de la tradició, però, xoca frontalment amb allò que els autèntics processos de transmissió haurien de fer present en el concret de l'existència humana: les ruptures instauradores, ja que la història no és ni un destí (en el sentit grec) ni la plena realització del concepte (en el sentit hegelian) en aquesta terra, sinó la possibilitat, com si es tractés d'una *obra oberta*, d'interpretar diversament, sense que mai deixi de palesar-se un cert «aire de família» en totes les (re)interpretacions de la tradició i de la resta dels productes humans. A la curta o a la llarga, els fonamentalismes, amb la recurrència a una tradició que no és sinó un tradicionalisme bastard, creen uns «contextos impossibles», els quals provoquen o bé l'abandó dels grups fonamentalistes per part dels adeptes o bé un profund emmalaltiment físico-psíquic, perquè la *salut humana* té molt a veure amb la creació de «contextos possibles».

Finalment, voldríem assenyalar una altra conseqüència provocada pel «mal ús de la tradició». Ens referim a la *perversió del llenguatge*. Estem completament d'acord amb George Steiner, que escriu que «la salut del llenguatge és essencial per a la conservació d'una societat viva.» En relació

amb el llenguatge, la gran perversió que introdueixen els fonamentalismes consisteix en el fet que el poder de la paraula es transforma en la paraula del poder. Aleshores, la *paraula humana* perd la seva qualitat *investigadora* (d'*experimentum*) i *experimentadora* (d'*experientia*) i esdevé un mer atribut de la *potestas* i de l'*imperium*. Aleshores, el discurs humà, que hauria de servir per *obrir*, no fa altra cosa que *tancar* els adeptes dels grups fonamentalistes en els límits estrets i obsessius d'una suposada tradició ahistòrica i al marge de qualsevol investigació i de qualsevol experiència.

Conclusió

Malgrat la utilització perversa de què pot ser objecte, la tradició constitueix una dada imprescindible en l'existència dels individus i dels grups humans. Per això resulta tan important de distingir acuradament entre el «bon ús» i el «mal ús de la tradició»: d'aquesta correcta distinció en depèn la formulació d'una antropologia capaç d'explicar (almenys fins a un cert punt) allò que és més propi de l'home en l'ordre del pensament, de l'acció i dels sentiments: l'*ambigüïtat*.

El gran i greu perill del fonamentalisme o, si voleu, del «mal ús de la tradició» es basa en la preeminència atorgada al pensament especulativo-deductiu, en lloc de procedir per via empírico-inductiva. Els fonamentalismes acostumen a ser el camp abonat dels «grans principis». Però els grans principis, abandonats a la dinàmica fonamentalitzadora, no serveixen de res; pitjor encara: poden esdevenir artefactes mortals, ja que obliden sistemàticament que la construcció de l'ésser humà i de les societats es basa en la qualitat de les *relacions* de tota mena que són capaços de mantenir amb els seus contextos, sempre mòbils i interrogadors.

Conservació i canvi són, en definitiva, dos principis igualment actius i imprescindibles en l'autèntica comprensió de la tradició i, doncs, de l'ésser humà.